

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Kredietverlening aan zeelieden in de achttiende eeuw: Particuliere geldleningen door VOC-opvarenden

Grondelle, W.-J. van

Citation

Grondelle, W. -J. van. (2020). Kredietverlening aan zeelieden in de achttiende eeuw: Particuliere geldleningen door VOC-opvarenden. *Tijdschrift Voor Zeegeschiedenis*, 39(2), 23-41. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4306350>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4306350>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Kredietverlening aan zeelieden in de achttiende eeuw

Particuliere geldleningen door VOC-opvarenden¹

Credit always has been an important issue for sailors. Since they normally received their wages after returning from their voyage, mariners and their families depended on credit to buy goods and services before their departure. That is why the Dutch East India Company (voc) organised a widely used system of credit facilities of its own, with well-designed checks and balances and a credit limit of about one-and-a-half annual salary. Apart from these credit facilities, some voc-employees also took out private loans shortly before their departure. These loans were registered before a notary and could amount to up to twenty times their annual salary. This article describes and analyses this less well known credit line. Sailors without own or family funds depended on this type of credit if they wanted to buy goods for their private trading and/or to smuggle cash to Asia. As such, private loans were an important means for entrepreneurial voc-employees to make a lot of money besides their regular wages.

INLEIDING

Vlak voor zijn vertrek in januari 1740 leende Daniël Ronzieres, de schipper van het voc-schip *Rooswijk*, van acht verschillende Amsterdamse geldschieters in totaal ruim 17.000 gulden, een klein vermogen overeenkomend met ruim twintig maal zijn jaarsalaris. Hij leende dat enorme bedrag vooral om privé-handelswaar en smokkelgeld mee te nemen naar Indië. Daar kon hij dan Indische goederen aanschaffen om die na terugkomst in patria met veel winst te verkopen.

Daniël Ronzieres was niet de enige voc-opvarende die vlak voor zijn vertrek een bezoek bracht aan een notaris. Bij ons onderzoek in het Oud-Notarieel Archief van Amsterdam naar de bemanningsleden van het begin 1740 vergane voc-schip *Rooswijk* bleek dat meer voc-opvarenden voor vertrek bij de notaris

1 De auteur dankt Els Vermij voor haar   het basismateriaal.
onvermoeibare inzet bij het verzamelen van

een geldlening lieten vastleggen. Zo werden 208 geldleningen aangetroffen van opvarenden van schepen die eind 1739 en begin 1740 gereedlagen om naar Indië te vertrekken.²

In dit artikel staan twee vragen over deze geldleningen centraal. Wat was de omvang en de structuur van de particuliere, notarieel vastgelegde geldleningen van voc-opvarenden? En wat was de betekenis van deze geldleningen in vergelijking met de door de voc zelf georganiseerde kredietmogelijkheden voor haar opvarenden, zoals de schuldbrieven die opvarenden konden opnemen bij de voc? Na een korte beschouwing over krediet voor zeelieden in het algemeen, worden eerst de geldleners beschreven en de omvang, de kenmerken en het doel van de gevonden leningen. Vervolgens komen de achtergronden van de geldschietters aan de orde. Daarna worden de particuliere geldleningen qua omvang, risico en toepassing vergeleken met de voc-schuldbrieven. Het artikel wordt afgesloten met enkele conclusies.

KREDIET IN DE ACHTTIENDE EEUW, IN HET BIJZONDER VOOR VOC-OPVARENDEN

De Republiek der Verenigde Nederlanden kende in de zeventiende en achttiende eeuw al een goed functionerende financiële markt. Terwijl het bankwezen zoals we dat nu kennen pas in de negentiende eeuw ontstond, bestond er in de eeuwen daarvoor ook een goed georganiseerd systeem om de vraag naar en het aanbod van kapitaal bij elkaar te brengen. Er was een betrouwbare registratie, een redelijke verdeling van het risico tussen debiteur en crediteur en een goed geregelde conflictoplossing via de rechter. Deze mogelijkheid van het verkrijgen van krediet van relatief onbekende marktpartijen is een van de pijlers geweest van de economische groei van de Republiek in de zeventiende en achttiende eeuw.³

2 De voc stuurde als regel drie keer per jaar een aantal schepen naar Indië: de september- of kermisvloot, de kerstvloot en de paasvloot. De Heren xvii stelden jaarlijks de naar Indië te verzenden hoeveelheden zilver en ander edelmetaal en de daarvoor benodigde aantallen schepen vast, verdeeld over de diverse Kamers. In het boekjaar 1739/1740 bedroeg het totaal aantal door Amsterdam uit te zenden schepen zestien, namelijk met de kermisvloot *Beekvliet*, *Horssen*, *Horstendaal*, *Maarsseveen*, *Phoenix*, *Scheijbeek* en *Vreeland*, met de kerstvloot *Berkenrode*, *Beukestijn*, *Buvegnies*, *Enkhuizen*, *Hogersmilde*, *Rooswijk* en *de Vis* en met de paasvloot *de Batavier* en *Huis te Foreest* plus een extra schip: de *Kasteel van Woerden* ter vervanging van de verga-

ne *Rooswijk* (Nationaal Archief (NL-HANA), toegang 1.04.02, inv.nr. 4936, fol. 52). Het databestand bevat ook enkele in Amsterdam afgesloten leningen van bemanningsleden van de *Cornelia* en de *Schellak* die voor de Kamer Enkhuizen respectievelijk Zeeland vertrokken.

3 O.C. Gelderblom, M. Hup en J.P.B. Jonker, 'Public functions, Private markets, Credit registration by Aldermen and Notaries in the Low Countries, 1500-1800' in: Marcela Lorenzini, Cinzia Lorandini en D'Maris Coffman eds., *Financing in Europe, Evolution, Coexistence and Complementarity of Lending Practices from the Middle Ages to Modern Times* (2018).

Reeds in de middeleeuwen bestond de verplichting om de verkoop van onroerend goed te laten vastleggen bij de lokale overheid. Geleidelijk aan leidde dit tot de registratie van allerlei financiële contracten bij de schepbank. De erkenning in 1530 van notarissen als officiële instanties wier documenten rechtskracht hadden, verbreedde de mogelijkheden om juridisch bindende afspraken over kredietverlening en geldleningen vast te leggen.⁴ Daarnaast bestond er de mogelijkheid van onderhandse contracten, terwijl voor kleinere bedragen ook voorbedrukte formulieren in zwang raakten om geldleningen vast te leggen. De invoering van het zegelrecht – een belasting op financiële contracten – in 1624 maakte deze formulieren met zegel tot een veelgebruikte contractvorm.⁵ Door deze ontwikkelingen kreeg een groot deel van de bevolking toegang tot de financiële markt.

Dat gold ook voor zeelieden. Voor hen was krediet van veel belang om vóór hun vertrek aankopen te kunnen doen en/of contant geld in handen te krijgen. Ze ontvingen hun loon immers pas na terugkeer van een vaak lange reis, terwijl ze in afwachting van hun vertrek wel kosten moesten maken voor tijdelijke huisvesting en voor de aanschaf van hun zeemansuitrusting. Daarnaast was er voor sommigen ook de zorg voor hun achterblijvende vrouw en kinderen, die tijdens hun afwezigheid ook financieel rond moesten zien te komen. Dankzij het instituut van de waterschout konden zeelieden geld lenen van kooplieden en andere handelaren.⁶ De waterschout werd door de lokale overheid aangesteld om een ordelijke gang van zaken rond de haven en de handel aldaar te regelen. Een van zijn taken was de registratie van leningen (kredieten) aan zeelieden. Hij was aanwezig bij de uitbetaling van gage na afloop van een reis en zag erop toe dat een deel van de gage werd gebruikt om bestaande leningen af te lossen. Het ging hierbij overigens veelal om kleine bedragen. Dit systeem gaf de kooplieden veel vertrouwen, waardoor kredietverstrekking algemeen werd toegepast. De regels van de waterschout golden echter niet voor opvarenden van de Oost- en West-Indische compagnieën en van de Admiraliteit. Deze instanties hadden hun eigen regels.⁷

Het belang van krediet was voor opvarenden van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (voc) wellicht nog groter dan voor andere zeelieden door de lange duur van hun reizen. Hun loon werd namelijk deels in Azië en voor de rest pas na terugkomst in patria uitbetaald. Daarom kende de voc drie vormen van voorschot of kredietverstrekking op basis van de nog te verdienen gage.⁸ In de eerste plaats kreeg een opvarende bij aanmonstering bij de voc stan-

4 Gelderblom e.a., 'Public functions, Private markets', 171.

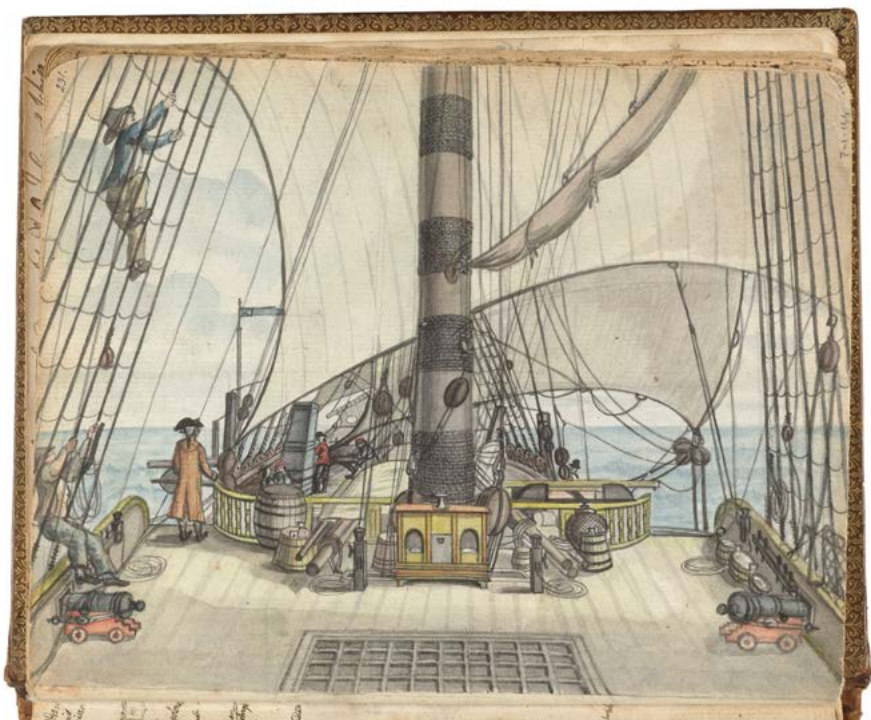
5 Christiaan van Bochove en Heleen Kole, 'Uncovering Private Credit Markets: Amsterdam 1660–1809', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 11:3 (2014) 39–72.

6 Christiaan van Bochove, 'Seafarers and Shopkeepers: Credit in Eighteenth-Century

Amsterdam', *Eighteenth-Century Studies* 48:1 (2014) 67–88.

7 Ibidem, 85, noot 20.

8 Christiaan van Bochove en Ton van Velzen, 'Loans to salaried employees: the case of the Dutch East India Company, 1602–1794', *European Review of Economic History* 18 (2013) 19–38.

Gezicht op het dek van een Oost-Indiëvaarder. Tekening door Jan Brandes, 1785/86. AMSTERDAM, RIJKSMUSEUM

daard een voorschot van twee maanden gage 'op de hand', vooral bestemd voor de aanschaf van zijn uitrusting. Dit bedrag werd bij de eindafrekening in mindering gebracht op zijn gage. Daarnaast kon een opvarende bij aanmonstering desgewenst een op naam gestelde maandbrief tekenen, waarmee zijn echtgenote (of een familielid) tijdens zijn afwezigheid in Indië jaarlijks alvast een vierde deel van zijn gage kon krijgen. Dit werd 'vermaken' genoemd. De echtgenote of het familielid moest dit bedrag zelf gaan ophalen bij het kantoor van de voc.

Ten slotte kon een opvarende bij aanmonstering ook een (verhandelbare) schuldbrief oftewel transportbrief tekenen, bijvoorbeeld als hij een schuld had bij een logementhouder of een koopman. Zo'n schuldbrief was een bewijs van geldlening met zijn nog te verdienen gage als onderpand. De kredietverstrekker kon op vertoon van deze schuldbrief het uitgeleende bedrag – in delen – op het voc-kantoor gaan innen. Een opvarende kon met een schuldbrief ook een fictieve schuld genereren, bijvoorbeeld aan zijn vrouw.⁹ Zijn vrouw kon op die manier tijdens zijn afwezigheid – in aanvulling op de maandbrief – een bedrag aan contant geld verkrijgen door de schuldbrief te innen.

⁹ Ibidem, 25.

De hoogte van een schuldbrief was beperkt tot *f* 150 voor ‘gewone’ zee-
lieden en soldaten en *f* 300 voor de hogere rangen. Terwijl het bedrag op een
schuldbrief aanvankelijk de feitelijke schuld aan een kredietverstrekker ver-
meldde, werd het al snel gewoonte om een schuldbrief voor het vaste bedrag
van *f* 150 of *f* 300 te tekenen.¹⁰ Een schuldbrief van *f* 150 betekende voor veel
opvarenden een forse schuld, als men bedenkt dat een matroos met een gage
van *f* 9 per maand bijna anderhalf jaar moest werken voor hij op deze manier
uit de schulden was. Toch tekende het overgrote deel van de opvarenden een
schuldbrief.¹¹

Een belangrijk aspect van de schuldbrieven was de verhandelbaarheid.
Voor logementhouders en kooplieden was het verstrekken van krediet aan
een voc-opvarende om verschillende redenen riskant. In de eerste plaats
was het sterftecijfer onder voc-opvarenden hoog. Gemiddeld kwam slechts
een op de drie voc-dienaren na een reis terug in de Republiek.¹² Er was dus
een reëel risico dat de schuldenaar onvoldoende gage zou verdienen om zijn
schuld (geheel) af te lossen. En ook als dat wel lukte, duurde het lang voor de
kredietverstrekker zijn geld uitgekeerd kreeg. Logementhouders en kooplieden
hadden er daarom belang bij om hun schuldbrieven te verkopen aan zoge-
naamde transportkopers, kapitaalkrachtige handelaren die schuldbrieven als
een investering gebruikten.¹³ Ze kochten op grote schaal transportbrieven op,
maar wel – vanwege het risico – tegen een fors lagere prijs, zo ongeveer de
helft van de oorspronkelijke waarde.¹⁴ Een transportkoper kon door de grote
aantallen per saldo toch winst maken, terwijl de logementhouder onmiddellijk
een, weliswaar lager, bedrag in handen kreeg en bovendien was verlost van
het risico van oninbaarheid van de schuldbrief.

Al met al konden opvarenden hun schuldbrieven gebruiken om krediet te
verkrijgen voor geleverde diensten en goederen of om contant geld voor hun
familie of voor henzelf. Als een opvarende echter een grote hoeveelheid goede-
ren of veel contant geld wilde meenemen naar Indië, dan was een schuldbrief
door de maximumwaarde van 150 (of 300) gulden slechts beperkt van nut. Het
is dan ook niet verwonderlijk dat voc-opvarenden naast een schuldbrief regel-
matig voor hoge bedragen geldleningen afsloten, die notarieel werden vast-
gelegd. Gelderblom, Hup en Jonker hebben uitvoerig onderzoek gedaan naar
schepenkenissen en notariële akten in Amsterdam, Antwerpen, Den Bosch,
Gent, Leiden en Utrecht over een periode van twee eeuwen.¹⁵ Daarbij wer-

10 De voc hield een nauwkeurige adminis-
tratie bij van de schuldbrieven. Het scheeps-
soldijboek bevat als regel een lijst met de
gegevens per opvarende (naam en herkomst
van de debiteur, bedrag van de schuldbrief
en naam van de begunstigde).

11 Van Bochove e.a., ‘Loans’, 22, Figure I.

12 J.R. Bruijn, F.S. Gaastra en I. Schöffer,
Dutch-Asiatic Shipping in the 17th and 18th

centuries, Vol. I (Den Haag, 1979) 144.

13 M. van Alphen, *Handel en wandel van de
transportkoper. Opkopers van voc- trans-
portbrieven in Enkhuizen (1700-1725)* (onge-
publiceerde doctoraalscriptie, Amsterdam
1988).

14 Van Bochove, ‘Loans’, 24, Table I.

15 Gelderblom e.a., ‘Public functions, Private
markets’.

op Seeden den Vyftienden December
dit Jaar Leventen hondert negen en dertigh
Comparoerde. voor my Abraham Azeowen, Openbaer
Notaris tot Amfteldam, by des, D. Hove van
Holland geda mitteert, in praesentia van de
ondergenoemde getuygen

De Michiel Sanders, gaunde voor onder Amftersman
opft diep Rooswijk genaams na Batavia in d oost indien
de welke Mitsdexe, bekende ontfanger, tot tude
genomen si hebben nyt hand van Sr Pieter Franca
hier ter Steede woonende, des Sommarvan
twee hondert ses et seventig gulden s^{eventien}
Stuyver tot twintig Stuyver t^{stuk}, ende
der halve deroover Capital Sommarvan 1276. 17.
aar, hem Franca wel adingdelyk Schuldigh t
Wet, d nyt vlicht van goe, aongat veds goede,
wie voor watentelyk afstaande. Aannemant
belovende de voorn^d Sommarvan, 1276. 17.
over Dierxtwintigh maand, na dato deser obligati
tot een, tinterst van vier gelyke gulden ter, hondert
int jaer, welke interest, van heday af koman
intgaen, aan nietgedagt Franca, Sij ordre off
recht Verkygende: Kost & ferdeloot te stellen
Kosttmaer, & voldoe, Gyn, d^{er} St^{att},
End by prolongati & Continuatie van dezer obligati,
gelyk interesten, tot de effectnaede, veldoemng, en
aflossing, soo van Capital, als interest, Kost & ferdeloot
als voores toe. hier ter Steede.

Tot nakominge di des, verbud by Comparant Sij
postoor, & goederen, gaging maand Landeregald
du Hellandse & onderworpen, alle recht der
rechteren, Confintceren hier af act
aldus gepassant er, get vkeid Gyn, Amfteldam
praesent Willem Orkenius & Jacobus Gynking
als getuygen

Michiel Sanders
Willem Orkenius
Jacobus Gynking
Ab^m Tzeewend
nots. publ.

Obligatie van Michiel Sanders, onderstuurman op de Rooswijk, voor een lening van 276 gulden en 17 stuivers van Pieter Franse te Amsterdam. STADSARCHIEF AMSTERDAM

den in de Amsterdamse archieven in de steekjaren tientallen (in 1620 en 1700) tot vele honderden (in 1660, 1740 en 1780) geldleningen van voc-opvarenden gevonden.¹⁶ Hieruit kan worden geconcludeerd dat notarieel vastgelegde leningen in de zeventiende en achttiende eeuw een structureel onderdeel waren van de kredietmogelijkheden voor voc-opvarenden. De in dit artikel onderzochte 208 geldleningen over een periode van ruim drie maanden in 1739 passen in dit patroon. In de eindpublicatie over hun onderzoek hebben Gelderblom c.s. dit type leningen buiten beschouwing gelaten vanwege de gewenste vergelijkbaarheid tussen de zes bestudeerde steden.¹⁷ Van Bochove maakt wel melding van notarieel vastgelegde geldleningen door zeelieden¹⁸, maar tot op heden ontbreekt in de literatuur een analyse ervan. Met dit artikel wordt beoogd een invulling te geven aan dit tot nu toe weinig belichte aspect van de kredietverlening aan voc-opvarenden.

PARTICULIERE GELDENINGEN DOOR VOC-OPVARENDEN

Bij een eerder onderzoek in het Oud-Notarieel Archief van Amsterdam naar de bemanning van de *Rooswijk* hebben wij uit de protocollen van 51 Amsterdamse notarissen alle akten van opvarenden van voc-schepen in de periode oktober 1739 tot en met 8 januari 1740 genoteerd.¹⁹ Dit databestand van ruim drie maanden bevat in totaal 326 notariële akten van voc-opvarenden, verdeeld over testamenten (10), procuraties (81), obligaties (219) en overige akten (16).

In dit artikel staan de obligaties of schuldbekentenissen centraal. Elf van de 219 obligaties hebben geen betrekking op kredietverlening maar op zogenaamd bestelgeld. Ze vormen geen bewijs van geldlening, maar leggen de door de ondertekenaar aangenomen verplichting vast om een bepaald bedrag aan geld mee te nemen naar Indië en dat geld daar af te dragen aan een met name genoemd persoon, uiteraard zonder rente. Deze obligaties worden in deze ana-

16 Database Credit transactions by aldermen and notaries in the Low Countries <https://public.yoda.uu.nl/i-lab/0001/7UC5BL.html> (geraadpleegd op 22 juni 2020).

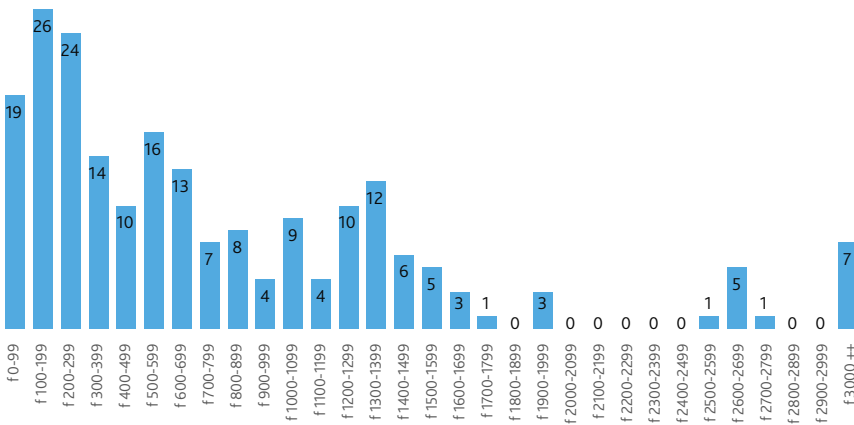
17 Database Credit transactions, 'Description of the Notaries and Aldermen Database (november 2016)', 4, noot 2 (geraadpleegd op 22 juni 2020).

18 Van Bochove, 'Seafarers and Shopkeepers', 73.

19 Zie: <http://alleamsterdamseakten.nl/artikel/1366/op-zoek-naar-de-bemanning-van-de-rooswijk/>. De *Rooswijk* vertrok op 8 januari 1740 van de rede van Texel en verging een dag later in een zware storm met man en muis op de Goodwin Sands voor de Engelse kust. In 2017 is de Rijksdienst voor Cultureel

Erfgoed (RCE) samen met Historic England het archeologisch opgravingsproject #Rooswijk1740 gestart. Afgezien van de schipper waren daarbij de namen van de bemanning niet bekend. voc-opvarenden gingen soms kort voor vertrek van hun schip naar een notaris om een testament, machtiging of obligatie vast te leggen. Daarom zijn over een periode van ruim drie maanden voor vertrek van de *Rooswijk* alle Amsterdamse notariële protocollen doorgenomen op zoek naar akten waarin de *Rooswijk* werd vermeld. Ons onderzoek heeft de akten en de namen van veertien bemanningsleden opgeleverd. Met aanvullingen uit andere bronnen zijn nu tweeëntwintig namen van bemanningsleden bekend.

Figuur 1. Verdeling van de 208 geldleningen in groepen van 100 gulden.

lyse niet verder meegenomen. Het aantal echte geldleningen van bemanningsleden uit de periode van ruim drie maanden bedraagt zodoende 208.

De totale waarde van de leningen in de onderzochte periode bedraagt 173.140 gulden en 1 stuiver. Het gemiddelde van de 208 leningen bedraagt 832 gulden, de mediaan ligt op 570 gulden. De hoogte van de geleende bedragen varieert van 24 tot 7.477 gulden. Figuur 1 geeft een indruk van het aantal leningen per groep van 100 gulden.

De 208 leningen werden afgesloten door 131 opvarenden, verdeeld over 16 schepen.²⁰ De geldleners kwamen uit alle rangen: officieren, middenkader en de ‘gewone’ zeelieden.²¹ De hoogte van de geleende bedragen varieerde sterk met de rang van de geldleners. Tabel 1 toont de verdeling van de geleende bedragen naar rang.

Officieren leenden grote bedragen. Schipper Daniël Ronzieres van de *Rooswijk* leende bijvoorbeeld in totaal 17.037 gulden, schipper Willem Schull van de *Hogersmilde* 12.960 gulden en schipper Jan Siks van *de Vis* 5.436 gulden. Ook de stuurlieden lieten zich niet onbetuigd. Zo leende Willem Klimp²², onderstuurman op de *Enkhuizen*, 6.310 gulden en Dirk Took, opperstuurman van de *Berkenrode*, 6.200 gulden. Een aantal derde waken leende ook meer dan duizend gulden.

20 De onderzoeksperiode van 1 oktober 1739 tot 8 januari 1740 heeft een vrijwel compleet overzicht opgeleverd van de leningen van de bemanning van de zeven schepen van de kerstvloot. Deze zeven schepen telden samen 1689 bemanningsleden; 82 (4,9%) van hen hadden in totaal 148 leningen afgesloten. Van de overige schepen is door andere vertrekdata het overzicht per schip niet volledig. Dat is overigens niet van invloed op de conclusies.

21 Officieren: schipper en stuurlieden. Lagere rangen: boschieters, matrozen en jongmatrozen. Middenkader: andere rangen tussen voorgaande categorieën. Hooplopers en jongens komen in het databestand niet voor. Dat is gezien hun leeftijd ook te verwachten.

22 Deze Willem Klimp, van Mittouw, is vermoedelijk dezelfde persoon als Willem Klump, van Mittouw, de schipper van het in 1749 vergane voc-schip *Amsterdam*.

Tabel 1. Verdeling van de leningen naar rang.

	<i>aantal personen</i>	<i>aantal akten</i>	<i>guldens</i>	<i>stuivers</i>	<i>gemiddeld per persoon</i>
officieren					
schipper	9	29	47.965	10	5.329
opperstuurman	13	25	29.985	14	2.307
onderstuurman	7	15	16.825	7	2.404
derde waak	14	28	17.564	12	1.255
koopman	1	2	1.700		1.700
onderkoopman	2	2	4.554		2.277
assistent	1	1	1.560		1.560
predikant	1	2	540		540
subtotaal	48	104	120.695	3	2.514
middenkader					
bootzman	6	7	2.211	6	369
bootsmansmaat	4	5	861		215
botteliersmaat	2	2	520		260
chirurgijn	1	1	1.300		1.300
constapel	2	3	849		425
constapelsmaat	1	3	1.059	6	1.059
derde meester	1	1	300		300
krankenbezoeker	1	1	283		283
kwartiermeester	2	2	686		343
onderkuisper	1	1	50		50
ondermeester	1	1	240		240
opperchirurgijn	1	3	5.292		5.292
oppermeester	6	7	7.595		1.266
oppertimmerman	2	2	382		191
opperzeilmaker	3	3	867		289
schierman	7	11	10.076	4	1.439
tweede meester	3	3	2.240		747
ziekentrooster	1	1	1.350		1.350
subtotaal	45	57	36.161	16	804
lagere rangen					
matroos	27	28	3.565	16	132
jongmatroos	1	1	24		24
subtotaal	28	29	3.589	16	128

Vervolg Tabel 1. Verdeling van de leningen naar rang.

	aantal				gemiddeld
	personen	aantal akten	gulden	stuivers	per persoon
militairen					
commandeur	5	13	11.436	17	2.287
corporaal	3	3	821	9	274
adelborst	1	1	138		138
soldaat	1	1	297		297
subtotaal	10	18	12.693	6	1.269
totaal	131	208	173.140	1	1.322

Ook sommige opvarenden van het middenkader leenden grote bedragen, zoals de oppermeester Rutger Bersch van de *Buvegnies* met in totaal 4.162 gulden, de opperchirurgijn Christoffel Bollee van de *Beukestijn* met 5.292 gulden en de schieman Cornelis Mazier van de *Rooswijk* met 4.000 gulden. Deze bedragen zijn des te opmerkelijker als men bedenkt dat hun maandgage *f* 36 (chirurgijn) en *f* 20 (schieman) bedroeg. Bij de gewone zeelieden komen veel lagere bedragen voor, variërend van 30 tot 300 gulden. De commandeur van de soldaten Otto Luder Hemmij uit Bremen sloot voor zijn reis met de *Buvegnies* tien leningen af van in totaal 9.456 gulden. Een lening door een soldaat komt in de onderzochte periode eenmaal voor. Deze Fredrik Blom van de *Phoenix* leende 297 gulden.

In grote lijnen kan worden geconcludeerd dat, zoals te verwachten was, de hoogste rangen de grootste bedragen leenden. Ook binnen het middenkader kwamen relatief hoge geldleningen voor. Het meest opmerkelijk is wellicht dat ook matrozen particuliere leningen aangingen, voor gemiddeld ruim een jaarsalaris.

Naast deze leningen hadden 58 opvarenden ook een schuldbrief getekend, terwijl 52 opvarenden geen schuldbrief hadden. Van 21 opvarenden is dit onbekend omdat hun scheepssoldijboek ontbreekt. De 58 opvarenden met een schuldbrief waren gelijkelijk verdeeld over de rangen.

HET DOEL VAN DE LENINGEN

Waar hadden deze opvarenden al dat geld voor nodig? In een aantal akten wordt het doel van de lening omschreven. Daarbij vallen termen als: 'voor kost, drank, huisvesting en verschoten penningen', 'voor zijn nodige uitrusting', 'ter leen ontvangen en genoten, en tot zijn nodige uitrusting wederom aangelegt en besteed' en 'voor zoveele contante en aan hem toegetelde penningen'. Op basis van deze omschrijvingen kunnen de volgende doelen worden

onderscheiden: een krediet voor genoten kost en inwoning bij een logementhouder²³, een krediet bij een koopman voor gekochte goederen of een lening van contant geld van een koopman/ondernemer of een particulier. Omdat deze kredieten en leningen vlak voor vertrek werden aangegaan, is het aannemelijk dat opvarenden de gekochte goederen en het contante geld meenamen naar Indië. Een opvarende kon de gekochte goederen daar met winst verkopen en met het meegesmokkelde geld kon hij koerswinst behalen of in Indië goederen kopen om die na terugkomst in patria met winst te verkopen. Het smokkelen van geld gebeurde door opvarenden van alle rangen.²⁴ Bij onderzoek van wraken van voc-schepen is gebleken dat veel geld naar Indië werd gesmokkeld, vooral in de vorm van zilveren dukatons, omdat die munt daar erg gewild was.²⁵

Een goed voorbeeld van krediet van een logementhouder is de lening van Jacob Jurriaanse uit Sunderburg,²⁶ matroos op de *Berkenrode*. Hij leende 50 gulden van zijn slaapbaas Jochem Sijbrands 'wegens contante penningen en kost, drank en huisvesting en uitrusting' terug te betalen bij thuiskomst.²⁷ Overigens had Jurriaanse naast deze lening ook een schuldbrief van 150 gulden afgesloten, op naam van zijn slaapbaas Jochem Sijbrands.²⁸ Blijkbaar vond zijn slaapbaas de schuldbrief als betaling niet genoeg. Het was Jurriaanses eerste reis met de voc. Wellicht was Jurriaanse na aankomst uit het Deense Sonderborg lange tijd bij Sijbrands in de kost geweest voor hij een plek op een voc-schip kon vinden.

In het databestand komen 23 leningen voor met expliciet 'genoten huisvesting, kost, drank en uitrusting' als reden voor het krediet. De bedragen variëren van 40 tot 300 gulden, met een gemiddelde van 124 gulden en een mediaan van 68 gulden. De geldleners kwamen uit diverse rangen: zeventien matrozen, twee bootsmansmaats, een tweede meester, een kwartiermeester, een adelborst en een derde waak. Het is niet verrassend dat zestien van deze 23 zeelieden afkomstig waren uit het buitenland; zij hadden immers zeker een slaapplek in Amsterdam nodig gehad. Er is verder sprake van 20 verschillende

23 Logementhouders werden ook wel 'slaapbaas' of 'volkhouter' genoemd.

24 Het was voor voc-opvarenden verboden om privé-geld mee te nemen aan boord. Dit leidde tot een uitgebreide smokkelpraktijk, die door de voc met wisselend succes werd tegengegaan. Zie onder andere: Jan Lucassen en Matthias van Rossum, 'Smokkelloon en zilverstromen: illegale export van edelmetaal via de voc', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 13 (2016) 99–133.

25 Femme S. Gaastra, *Geschiedenis van de voc, opkomst, bloei en ondergang* (Zutphen 2012) 149–151; Arent Pol, 'Tot gerieff van India' in: Koninklijk Genootschap voor Munt- en

Penningkunde, *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 72 (Amsterdam 1985); Arent Pol, *De schat van het Vliegend Hert, compagniegeld en smokkelgeld uit een voc-schip* (Leiden 1993); J.R. Bruijn en J. Lucassen, *Op de schepen der Oost-Indische Compagnie. Vijf artikelen van J. De Hullu, ingeleid, bewerkt en voorzien van een studie over de werkgelegenheid bij de voc* (Groningen 1980) 70.

26 Tegenwoordig Sonderborg in Denemarken (Stadsarchief Amsterdam (SAA), Herkomstonderzoek).

27 SAA, toegang 5075, inv.nr. 9843, akte 4.

28 NL-HANA, voc, inv.nr. 6100, fol. 140.

crediteuren. Bij de meeste leningen van slaapbazen werd geen rente gerekend. Vermoedelijk bevatte het geleende bedrag al een opslag voor rentekosten.

Het tweede type obligatie betreft een krediet voor gekochte koopwaar. Zo is er de lening van Michiel Sandersz, onderstuurman van de *Rooswijk*, die verklaart 276 guldens en 17 stuivers schuldig te zijn aan Pieter Franse, koopman, terug te betalen over 24 maanden, met 4% rente vanaf heden.²⁹ Hoewel de tekst niet expliciet spreekt van geleverde goederen maar van ‘aan hem toegetelde contanten’, lijkt het hier toch zeker over krediet voor koopwaar te gaan. De gelduitlener is een koopman en het lijkt bovendien onlogisch om contant geld te lenen in de vorm van een gebroken bedrag.

Het aantal leningen voor koopwaar is niet exact vast te stellen, omdat in veel gevallen een duidelijke omschrijving ontbreekt. Het databestand bevat dertien leningen van gebroken bedragen, variërend van 162 gulden en 10 stuivers tot 1238 gulden en 2 stuivers. Daarnaast zijn er leningen met allerlei onregelmatige bedragen wat ook op krediet voor koopwaar zou kunnen duiden, zeker als de omschrijving luidt ‘voor zijn uitrusting’ (40 keer) en/of als de gelduitlener volgens de akte of volgens de Amsterdamse belastinggegevens van 1742 als een koopman of een andere neringdoende te boek staat (63 keer).³⁰

Tenslotte het derde type obligatie: een lening van contant geld. Dit lijkt vooral aan de orde bij leningen door opvarenden uit de hogere rangen van mooie ronde bedragen in 100-voud, met als gelduitleners rijke kooplieden en gegoede burgers. Het geleende bedrag moest binnen twee jaar worden terugbetaald aan de gelduitlener of na aankomst in Batavia aan een vertegenwoordiger, met rente 4% vanaf heden. Zo leende Jan Siksz, schipper van *de Vis*, 1200 Caroli guldens van Jacob Willink Meures. Hij beloofde dit bedrag binnen zes weken na zijn aankomst in Batavia te zullen betalen aan Adriaen Willijns, eerste opperkoopman bij de *voc*, tegen een rente van 4% per jaar.³¹ Leningen van bedragen van een 100-voud (bijvoorbeeld 1200, 1300 en 2600 gulden) betroffen vermoedelijk contant geld in de vorm van rijksdaalders van 50 of 52 stuivers per stuk. Een lening van 1300 gulden bijvoorbeeld – die zeven keer in het databestand voorkomt – betekende dan in de praktijk de overdracht van 500 zilveren rijksdaalders van 52 stuivers per stuk.

VOORWAARDEN BIJ DE LENINGEN

De leningen kenden een aantal voorwaarden, zoals met betrekking tot de looptijd, het rentepercentage en het onderpand. Ook de plaats waar en de persoon aan wie het geleende geld moest worden terugbetaald en een eventuele borgstelling waren belangrijke onderdelen van de voorwaarden.

29 SAA, toegang 5075, inv.nr. 7685, akte 542.

30 W.F. Oldevelt, *Het kohier van de personele quotisatie te Amsterdam over 1742* (Amsterdam 1945). Naast koopman ook vermeldingen als

kruidenier, stoffenwinkel, tabakswinkel en wijnkoper.

31 SAA, toegang 5075, inv.nr. 7685, akte 518.

De duur van de leningen varieerde. Als het geld moest worden terugbetaald aan de gelduitlener, gold als regel ofwel terugbetalen na terugkomst in patria, of terugbetalen na een bepaald aantal – meestal 24 – maanden, of zoveel eerder als de geldlener terug was in patria. Bij leningen die in Batavia moesten worden terugbetaald, luidde de voorwaarde dat het geleende bedrag plus de rente na aankomst binnen een bepaalde tijd moest worden betaald aan de vertegenwoordiger van de gelduitlener. Deze kon het ontvangen bedrag – minus commissie – dan op wissel terugsturen naar patria. De termijn van 24 maanden is opmerkelijk omdat een voc-dienaar standaard voor (minimaal) vijf jaar tekende.³² Sommige voc-opvarenden verwachtten blijkbaar in de praktijk binnen twee jaar weer terug te zijn in patria. De voorwaarden in de akten voorzagen overigens vaak wel in voortzetting van de lening na de genoemde termijn tegen hetzelfde rentepercentage.

Het rentepercentage bedroeg bij 157 van de 208 leningen 4% per jaar. Bij 123 leningen ging deze rente onmiddellijk in. In deze categorie vallen onder andere de leningen van grote beleggers zoals Jan van Oosterwijk, Jacob Roman en Jacob Willink Meures – over hen later meer –, maar ook leningen voor koopwaar. Bij 34 van de leningen met 4% rente ging de rente pas in na afloop van de leningstermijn van – meestal – 24 maanden. Bij twee daarvan ging het om krediet van een logementhouder en bij de overige meestal om krediet van kooplieden. Bij dit type ‘rente na twee jaar’ was vermoedelijk een opslag verwerkt in het geleende bedrag als alternatief voor rente in de eerste jaren.

Het rentepercentage van 4% lijkt tamelijk laag, in aanmerking genomen dat de rente op Hollandse staatsobligaties in deze tijd meestal ook 4% bedroeg. Op staatsobligaties werd echter wel de belasting van de 200^e en 100^e penning geheven – oftewel 1,5% –, waardoor deze rente effectief op 2,5% uitkwam, terwijl particuliere leningen niet werden belast.³³ Dit verschil is wellicht een verklaring voor het animo bij kooplieden en beleggers om leningen met voc-opvarenden af te sluiten.

Daarnaast waren er twaalf leningen met percentages van 3, 5 en 6% per jaar en 39 leningen zonder rente. Bij leningen zonder rente ging het om krediet van een logementhouder, leningen binnen de familie of leningen voor aanschaf van uitrusting. Op drie na moesten deze leningen bij terugkomst van de opvarende in patria worden terugbetaald, dus het betrof duidelijk geen bestelgeld. Drie leningen moesten in Batavia worden terugbetaald, maar ook die waren duidelijk bedoeld als krediet van een koopman.

Als zekerheid stelden de geldleners in alle gevallen hun persoon en goederen (huidige en toekomstige) en de te verdienen maandgages en andere verdiensten tijdens de reis. In geval van overlijden van de geldlener werden eventuele erfgenamen dus verantwoordelijk voor de terugbetaling van de

32 Bruijn, *Op de schepen*, 80.

33 L. Kooijmans, *Onder regenten. De elite in een Hollandse stad, Hoorn 1700–1780* (Amster-

dam 1985) 104–106 en M. Prak, *Gezeten burgers, De elite in een Hollandse stad, Leiden 1700–1780* (De Bataafse Leeuw 1985) 143.

lening. Soms vond de gelduitlener deze zekerstelling blijkbaar niet genoeg. In die gevallen werd in de akte aanvullend een persoon genoemd die persoonlijk borg stond voor de terugbetaling van de lening.³⁴

Als extra zekerheid kwam het voor dat een geldlener de *voc* machtigde om, indien hij onderweg zou overlijden, namens hem de lening voor zover mogelijk af te lossen uit zijn verdiende gage.³⁵ Vermoedelijk kwam daar in de praktijk weinig van terecht. Als de overledene ook een schuldbrief had afgegeven, kan worden betwijfeld of er daarnaast nog gage over was om ook de lening af te lossen. Bovendien ging het vaak om zo grote bedragen dat de tot het overlijden verdiende gage veel te weinig was om de lening af te betalen.

DE GELDSCHIETERS: LOGEMENTHOUDERS, KOOPLIEDEN EN BELEGGERS

De gelduitleners c.q. crediteuren hadden heel verschillende achtergronden, variërend van logementhouders, kooplieden en handelsfirma's tot rijke ondernemers en renteniers. Amsterdam telde in die tijd een groot aantal logementhouders en slaapbazen.³⁶ Het is dan ook niet verwonderlijk dat bij de 23 akten met logementhouders 20 verschillende namen worden aangetroffen.

Ook bij de kooplieden is er sprake van een groot aantal verschillende namen. Kooplieden worden in een akte soms als zodanig aangeduid, maar vaak is dat niet het geval. Namen van uitleners als 'Berends en Zoon', 'Pieter Prop en Pieter Franse' en 'Frederik en Gerard Stegman' doen echter vermoeden dat het in zo'n akte ook om kooplieden gaat. Bij sommige wordt hun beroep duidelijk uit de Amsterdamse belastinggegevens van 1742.³⁷ Opvarenden hadden blijkbaar een ruime keus om hun handelswaren te kopen.

Rijke ondernemers waren onder andere Jan van Oosterwijk, een lakenhandelaar wonend op de Nieuwendijk, die eind 1739 aan *voc*-opvarenden in totaal 14.458 gulden uitleende tegen 4% rente per jaar, en Dirk Steenhoff, zijdefabrikant op de Fluwelen Burgwal (tegenwoordig de Oudezijds Voorburgwal), die in de onderzochte periode van ruim drie maanden in totaal 5.495 gulden aan *voc*-opvarenden uitleende, ook tegen 4% jaarlijkse rente. De bedragen varieerden van onregelmatig (ƒ 7.477) tot mooi afgerond (ƒ 1.000). Bij onregelmatige bedragen lijkt er sprake te zijn van krediet voor geleverde

34 Zie bijvoorbeeld: SAA, toegang 5075, inv. nr. 7685, akte 561.

35 SAA, toegang 5075, inv.nr. 9147, akte 1101; 'verbindende hij comparant daarvoor zijn persoon en goederen als na regten, specialijk zijn te verdienen gage, maand- en andere gelden met verzoek en qualificatie aan de Edele Achtbare Heeren Bewindhebberen

van welgemelde Oostind- Compagnie om bij overlijden van gemelde comparant den inhoudes deses zo verre het zal kunnen strecken te voldoen.'

36 M. Hell, *De Amsterdamse herberg (1450-1800): Geestrijk centrum van het openbare leven* (Amsterdam 2017) 157 e.v.

37 Zie voetnoot 30.

Zilveren munten uit het voc-schip *Rooswijk*. Smokkelgeld is soms te herkennen aan een gaatje in de munt om in de kleding vast te naaien. AMERSFOORT, RIJKSDIENST VOOR HET CULTUREEL ERFGOED

koopwaren. Een lening van 1.000 gulden wijst echter eerder op uitlening van contant geld als belegging. Het was overigens niet ongebruikelijk dat kooplieden geld uitleenden als belegging.³⁸

Beleggers worden ook gevonden bij goeude burgers, renteniers en leden van de Amsterdamse elite. In die laatste categorie valt bijvoorbeeld Jacob Willink Meures, die zich na een verblijf in Indië als voc-koopman met vrouw en kinderen vestigde aan de Keizersgracht als luitenant van de Burgerij van Amsterdam, regent van het Spinhuis en Nieuwe Werkhuis en opperklerk van de Thesaurie extraordinaris. Hij leende aan vijf voc-opvarenden in totaal 6.540 gulden uit, tegen 4% rente per jaar. Zo ook Jacob Roman, reder en Regent van het Burgerweeshuis, wonende aan de Binnen Amstel, die 2.500 gulden uitleende en Frans Adam Carelson, bankier en makelaar, wonend aan de Keizersgracht, die – soms samen met Coenraad Lokman, oud-opperstuurman voc – voor een totaal van 7.974 gulden uitleende. Ook Daniel Camerling, in de belastinggegevens 1742 aangeduid als rentenier, leende 2.340 gulden uit. Al deze beleggers rekenden een jaarlijkse rente van 4%.

De onderzochte geldleningen geven ook zicht op de daaronder liggende sociale netwerken. Logementhouders gaven meestal krediet aan zeelieden van de lagere rangen. Beleggers zoals Willink Meures en rijke ondernemers zoals Van Oosterwijk deden – in deze periode – echter uitsluitend zaken met schippers en andere officieren. Steenhoff daarentegen leende vergelijkbare bedragen

38 De Rotterdamse koopman Johannes van Grondelle bijvoorbeeld was van 1730 tot 1773 actief op beide fronten. Zie: Willem-Jan van Grondelle en Els Vermij, 'Johannes van

Grondelle, een Rotterdamse pruikenmaker en koopman in de achttiende eeuw' in: *Rotterdams Jaarboekje 2016* (Rotterdam 2016) 144–168.

zowel aan officieren als aan middenkader uit. Het is de vraag of dit alleen met de omvang van de geldleningen samenhangt of dat hier ook standsverschil een rol speelde. In de akten zijn hiervoor geen aanwijzingen gevonden.

Het valt ten slotte op dat de gelduitleners steeds dezelfde notaris inschakelden. Zo gingen geldleners bij Jacob Willink Meures (op één na) naar notaris Salomon Dorper (4×), bij Dirk Steenhoff naar notaris Isaak Angelkot (5×), bij Jan van Oosterwijk (ook) naar notaris Angelkot (6×) en bij de koopman Pieter Harsing naar notaris Philippus Pot (9×). Het lijkt ook logisch dat de gelduitlener kon bepalen bij welke notaris een geldlener zijn schuldbekentenis moest vastleggen. Uit de akten blijkt overigens niet dat de kredietverstrekkers c.q. de gelduitleners bij de ondertekening aanwezig waren. In geval van een lening van contant geld vond de overdracht van het geld kennelijk op een ander moment plaats.

PARTICULIERE GELDENINGEN: OMVANG EN RISICO

Wat was nu de betekenis van deze particuliere leningen? De omvang van de particuliere leningen in verhouding tot die van de voc-schuldbrieven laat zich het beste in beeld brengen per schip. Van vijf schepen van de kerstvloot 1739 zijn de gegevens uit het Amsterdamse archief over de particuliere leningen van de bemanningsleden compleet, terwijl ook het totaal aan schuldbrieven van de hele bemanning bekend is.³⁹ Het totaalbedrag aan 'Amsterdamse' geldleningen blijkt op deze vijf schepen ongeveer 46% te bedragen van het totaal aan krediet via schuldbrieven (zie tabel 2). Dit is overigens een onderschatting omdat Barend Lont, de opperstuurman van de *Rooswijk*, voor vertrek ook in Rotterdam voor f 3.450 aan leningen had afgesloten, terwijl van enkele bemanningsleden van de *Hogersmilde* leningen na 8 januari 1740 zijn gevonden voor een bedrag van f 5.814.⁴⁰ Met inbegrip van laatstgenoemde bedragen is het totale bedrag aan geldleningen op deze vijf schepen 51% van het totaal aan schuldbrieven. Het aandeel bemanningsleden met een of meer leningen bedraagt circa 4%.⁴¹ Hoewel het hier een steekproef betreft, geeft dit wel aan

39 Van de *Rooswijk* en de *Vis* zijn geen gegevens over schuldbrieven bekend, omdat de scheepssoldijboeken verloren zijn gegaan. Een dergelijke vergelijking bij de schepen van de kermisvloot is niet mogelijk, omdat niet alle geldleningen van bemanningsleden van die schepen bekend zijn. Bronnen voor de schuldbrieven: NL-HANA, toegang 1.04.02, inv.nr. 6100, scan 764-780; inv.nr. 6101, scan 589-596; inv.nr. 6110, scan 577-583; inv.nr. 6103, scan 590-596; inv.nr. 6113, scan 582-589. Alle ongefolieerd.

40 Als gevolg van de barre weersomstan-

digheden begin januari 1740 raakten enkele schepen, waaronder de *Hogersmilde*, op de rede van Texel door storm en zware ijsgang zwaar beschadigd. Een vervangend schip, de *Wapen van Hoorn*, hernoemd tot *Hogersmilde*, kon daardoor pas op 8 mei 1740 vertrekken. Blijkbaar zijn verschillende bemanningsleden, zoals de schipper Willem Schull van de *Hogersmilde*, in die periode weer terug gereisd naar Amsterdam waar ze opnieuw (extra) geldleningen afsloten.

41 Het totaal aantal bemanningsleden op deze vijf schepen was 1277.

Tabel 2. Het totaal aan schuldbrieven en 'Amsterdamse' particuliere geldleningen van de bemanning van vijf schepen van de kerstvloot 1739.

	<i>aantal personen met een schuldbrief</i>	<i>totaal bedrag schuldbrieven (gulden)</i>	<i>aantal personen met leningen</i>	<i>totaal bedrag leningen (gulden)</i>
Berkenrode	283	46.216	13	12.522
Beukestijn	209	34.750	12	15.675
Buvegnies	222	37.325	7	17.045
Enkhuizen	192	30.375	10	16.804
Hogersmilde	218	36.225	8	22.118
totaal	1124	184.891	50	84.164

dat particuliere geldleningen een substantiële bron van krediet c.q. contant geld waren voor VOC-opvarenden.

Anders dan bij een schuldbrief was de hoogte van een privélening niet begrensd; dat was een zaak tussen geldschieter en geldlener. Privéleningen waren daardoor vaak vele malen groter dan de maximale bedragen van de schuldbrieven. Enerzijds was dit ontbreken van een officieel maximum van een geldlening zowel voor geldschieters als voor geldleners een voordeel ten opzichte van een schuldbrief. Zo'n geldlening gaf immers de mogelijkheid om een groot bedrag aan krediet of contant geld te kunnen verstrekken c.q. verkrijgen. Anderzijds liep een geldschieter daardoor wel meer risico dan bij een schuldbrief. Er was geen garantie dat de geldlener de lening werkelijk zou aflossen. Waar bij schuldbrieven de VOC de gage van een opvarende inhield en zo als het ware spaarde voor de geldschieter, lag bij geldleningen de verantwoordelijkheid voor aflossing geheel bij de geldlener. Daarbij kwam dat de hogere bedragen nooit (geheel) uit te verdienen gage zouden kunnen worden gespaard; aflossing was afhankelijk van de handelswinst en/of koerswinst die de geldlener beoogde. Het kwam dan ook voor dat een geldlener na thuiskomst in patria een deel van de lening opnieuw bij de geldlener moest lenen.⁴²

Het feit dat een privélening bij een notaris werd geregistreerd gaf voor de geldschieters wel enige zekerheid. De obligaties vermeldden naast de naam en het geleende bedrag ook dat de geldlener in dienst was van de VOC in een duidelijk genoemde rang en op een met name genoemd schip. Zo'n akte vormde een juridische basis voor de lening, het wel en wee van de geldlener kon via de VOC worden gevolgd en de kans dat hij met de noorderzon vertrok was door het langjarige dienstverband gering.

Om het risico voor de geldschieter te beperken, hadden de geldleningen verder, zoals reeds genoemd, niet alleen de te verdienen gage, maar ook de persoon en goederen van de geldlener als onderpand. Dat betekende dat,

42 Zie bijvoorbeeld: SAA, toegang 5075, inv.nr. 10078, akte 145.

anders dan bij schuldbrieven, de nabestaanden van een overleden geldlener via zijn nalatenschap aansprakelijk konden worden gesteld voor aflossing van het resterende deel van de lening. Als het om grote schulden ging, is het echter goed voorstelbaar dat erfgenamen zo'n nalatenschap niet wilden of konden aanvaarden en dat de geldschieter zijn geld dan toch niet terugkreeg.

Overigens konden beleggers en kooplieden het risico van geldleningen aan voc-opvarenden verminderen door hun beleggingen en kredieten te spreiden. Zo leende de rijke burger Jacob Willink Meures in de onderzochte periode aan vijf opvarenden vergelijkbare bedragen uit, verspreid over drie schepen, Jan van Oosterwijk verstrekte zes leningen aan opvarenden van vier schepen en Dirk Steenhoff had vijf leningen lopen op vijf verschillende schepen. Dit lijkt een duidelijk teken van strategisch beleggen. Ook kooplieden hadden krediet uitstaan bij opvarenden van verschillende schepen, zoals bijvoorbeeld Pieter Harsing met negen leningen verdeeld over zes schepen. Het is echter de vraag of kooplieden hierbij actief konden sturen. Wellicht konden ze niet al te kieskeurig zijn bij de keuze van hun klanten.

Aan de kant van de grote geldleners doemt daarentegen het beeld op van 'shoppen' bij verschillende geldschieters. Zo leende de commandeur Otto Luder Hemmij bij negen verschillende geldleners een bedrag van in totaal 8.456 gulden. Ook de schippers Daniel Ronzieres (acht leningen), Willem Schull (zes leningen), Jan Siksz (vijf leningen) en Jan de Boer (vier leningen) sloten al hun leningen bij verschillende personen af. Vermoedelijk wisten al die gelduitleners niet dat hun 'client' ook bij andere geldschieters langs ging. En omdat een gelduitlener, zoals al opgemerkt, in de regel zijn eigen notaris inschakelde, had die ook geen overzicht van alle lopende leningen van een opvarende. Deze stapeling van leningen was in principe riskant voor de geldschieters omdat terugbetaling afhankelijk was van de opbrengst van de privéhandel van de geldlener. Dit bleek onder andere bij de afhandeling van de nalatenschap van Willem Schull, de schipper van de *Hogersmilde*, die in 1741 op Ceylon overleed. Zijn toch niet geringe nagelaten boedel van circa 44.000 gulden bleek niet voldoende om alle schulden af te betalen. Naast de zes bovengenoemde leningen had hij nog veel meer schulden. Zijn 31 schuldeisers kregen uiteindelijk elk 68¼ % van het door hen uitgeleende bedrag.⁴³

Voor de voc ten slotte was de particuliere kredietstroom problematisch. De voc probeerde gedurende zijn hele bestaan de privéhandel door opvarenden sterk in te perken. Zo werden lange tijd strenge regels gesteld aan het aantal en de afmetingen van de kisten die opvarenden in de verschillende rangen mochten meenemen. Op de heenreis was dit privégoederenvervoer meestal geen probleem omdat de schepen dan niet volgeladen waren. Op de thuisreis was de ladingcapaciteit van de schepen echter nodig voor de handelsgoederen van de voc. Toch zagen opvarenden steeds weer kans om veel meer privégoe-

43 SAA, toegang 5075, inv.nr. 10711, akte 200.

44 J.R. Bruijn, *Schippers van de voc in de acht-*

tiende eeuw, aan de wal en op zee (Amsterdam 2008) 160 e.v.

deren mee te nemen dan was toegestaan, terwijl ook het verbod om geld aan boord mee te nemen door hoog en laag stelselmatig werd overtreden.⁴⁴ Zo kan worden geconstateerd dat het systeem van particuliere geldleningen – anders dan de door de VOC zelf gecreëerde kredietmogelijkheden – op gespannen voet stond met het VOC-beleid.

CONCLUSIE

Particuliere, notarieel vastgelegde geldleningen door VOC-opvarenden – vooral door officieren en middenkader – kwamen veel voor. Dergelijke leningen vormden in 1739 naast VOC-schuldbrieven een substantiële bron van krediet c.q. contant geld voor VOC-opvarenden. Omdat het gebruik van een VOC-schuldbrief aan een maximum was gebonden, was een privélening voor een opvarende zonder eigen middelen of familiekapitaal de enige manier om veel handelswaar te kunnen aanschaffen en/of om een groot bedrag aan (smokkel)geld in handen te krijgen. Voor kooplieden en beleggers waren dergelijke leningen overigens ook aantrekkelijk. Ze boden aan kooplieden de mogelijkheid om een ruim krediet te verstrekken. Voor beleggers was het rentepercentage van 4% nog altijd 1,5 procentpunt hoger dan de netto-rente op Hollandse staatsobligaties en blijkbaar aantrekkelijk genoeg om het risico aan te gaan. Zo waren particuliere geldleningen voor ondernemende VOC-opvarenden een belangrijk middel om naast hun gage extra inkomsten te verkrijgen.

OVER DE AUTEUR Willem-Jan van Grondelle deed samen met zijn partner Els Vermij in het kader van het archeologische opgravingsproject #Rooswijk 1740 onderzoek naar de bemanning van het in 1740 vergane VOC-schip *Rooswijk*. Naast een onderzoeksverslag publiceerden zij diverse artikelen over de herkomst en de lotgevallen van individuele bemanningsleden van de *Rooswijk*. Inmiddels richten zij hun onderzoek op Zweedse immigranten in Amsterdam afkomstig van het eiland Gotland in de Oostzee.